

RÉTFALVI BALÁZS

SÁRKÖZY PÁL FŐAPÁTI KINEVEZÉSE

Sárközy Pál a magyar bencés rend történetének egyik legdrámaiabb időszakában állt a rend élén. Főpásztori működésének változásokkal terhes történetéből 1951-es pannonhalmi főapáti kinevezését szeretném kiemelni. A témát Sárközy életútjának és a rend 1945 utáni történetének vázlatos bemutatása után a főapátsági levéltárban fennmaradt dokumentumok alapján szeretném ismertetni, amely az állam és az egyház kapcsolatának egyik problémás kérdéséhez, a főpapi kinevezések jobb megismeréséhez is adalékkal szeretne szolgálni.

Sárközy Endre 1884. december 3-án a Vas megyei Jánosházán született. Gimnáziumi tanulmányait Keszthelyen a premontreiek gimnáziumában végezte, majd az érettségi után a szerzetesi hivatást választva kérte felvételét a bencés rendbe. 1902. augusztus 6-án öltötte magára a rendi ruhát, és vette fel a Pál rendi nevet. 1909-ben áldozópappá szentelték, majd letette az ünnepélyes fogadalmat. Egy évi győri tanárkodás után 1910-ben kinevezték a pannonhalmi főiskola tanárának, ahol a bölcsélet és a matematika tanára lett. 1914-ben a budapesti egyetemen bölcséleti doktorátust szerzett. A két világháború között gazdag tudományos és közéleti tevékenységet folytatott. 1929-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen a matematika magántanára, majd rendkívüli tanára lett. Tudományos munkássága során főként differenciálegyenletekkel, és differenciálgeometriával foglalkozott, de a matematika szinte minden ága érdekelte, és kutatásokat folytatott a matematika történetével kapcsolatban is. Szélesebb ismertséget a középiskolai tankönyvsorozatok szereztek számára, amelyekben a tananyag gyakorlati és problémaközpontú feldolgozására törekedett.¹ Megbecsült tudóstanárként a húszas évek végétől a rend vezető pozícióiba is kinevezték. 1929-ben főmonostori perjelnek választották, majd 1930-ban rendi főigazgató lett. Ennek eredményeként a szerzetesi reform és Kelemen Krizosztom lemondási kísérleteinek idején² a legfontosabb rendi hivatalokat töltötte be egészen 1938-as bakonybéli apáti kinevezéséig.³ Az ekkor szerzett érté-

1 A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. Összeállította: Berkó Pál. Pannonhalma, 1986. 151.; *Várszegi Asztrik OSB*: Ötven éve hunyt el Sárközy Pál főapát úr. Bencés Hírlevél, 2007. 3.; *Várszegi Asztrik OSB*: A tanító rend. Pannonhalma a 19–20. században. In: Mons Sacer 996–1996. I. Pannonhalma 1000 éve. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 1996. 342–343.

2 *Somorjai Ádám OSB*: A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja 1927–1935. Pannonhalma, 2008. 21–76.

3 A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára i. m. 151.

kes vezetői tapasztalatai később nagy segítséget jelentettek számára a rend megpróbáltatásai idején.

KORMÁNYZÓ APÁT

A háború utáni megszállt Magyarországon a bencés rend helyzete is bizonytalanná vált. A fiatal Magyar Köztársaság belpolitikai életét a demokratikus törekvésekkel szemben az ország szovjetizálására törekvő kommunista párt megosztó politikája és a szovjet hadsereg támogatásának köszönhető stratégiai térnyerése árnyékolta be. Az egyházpolitikában a baloldali pártok a katolikus egyház kiváltságos helyzetének felszámolását, közéleti és társadalmi szerepének háttérbe szorítását tüzték ki célul, és a szeparáció az egyházak jogfosztásának veszélyével fenyegetett. A kedvezőtlen folyamatokra a püspöki kar Mindszenty hercegprímás vezetésével már az 1945-ös választási körlevélben felhívta a figyelmet, és rávilágított a kommunista párt diktatórikus szándékaira. Az egyház vezetőinek aggodalmait a Tanácsköztársaság egyház-üldözésének tapasztalatai és a sztálinista Szovjetunió egyházpolitikájáról érkezett külföldi tudósítások mellett számos kirívó eset is táplálta. A sajtó egyházellenes támadásai, a Teréz körúti gyilkosság, majd a katolikus egyesületek feloszlata, Kiss Szaléz elítélése és Olofsson Placid bencés tanár elhurcolása mind az egyházpolitikai fordulat előjelei voltak.⁴

A bencés rend és Kelemen Krizosztom főapát az új rendszerben a trianoni Magyarország politikai elitjével kialakított szoros kapcsolatai miatt az úri Magyarország képviselőjének számított, amely a feszült politikai helyzetben komoly tehertételt jelentett. A politikai rendőrség a háborús bűnösök mellett a vezető egyházi személyiségekről is kezdettől fogva információkat gyűjtött, és éber szemmel figyelte a magyar bencések tevékenységét is. A rend ugyanis a magyar ifjúság nevelőjeként, és a magyar katolikus egyház egyik szellemi és lelki elitcsapataként komoly kockázatot jelentett a totális hatalomra és társadalom-átalakításra törekvő kommunista párt számára.⁵

Krizosztom főapát mérlegelve a körülményeket, személyes korlátait és a rend érdekeit végül úgy döntött, hogy visszavonul a rend vezetésétől és elhagyja Magyarországot. Döntését tovább erősítette az 1946 végi főmonostori perjelválasztás eredménye is, mivel a rendi káptalan jelöltje, Janota Cirill helyett Kál Adorjánt választotta meg. Sennay András akkori tikára, későbbi főapát visszaemlékezése szerint pár nappal a választást követően jelentette be brazíliai látogatásának tervét.⁶ 1947 janu-

4 *Balogh Margit*: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Budapest, 2008. 49–61.; *Kahler Frigyes*: III/III-as történelmi olvasókönyv. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. Budapest, 2001. 28–40.; *Ézsaiás Erzsébet*: *A hit pajzsa*. Olofsson Placid atya élete. 2004. 45–68.

5 *Várszegi Asztrik OSB*: *A bencés iskolák államosítása*. In: *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Szerk. Szabó Csaba–Szigeti László. Budapest, 2008. 213.

6 *Somorjai Á.*: i. m. 107.

árjában útlevelkérelemmel fordult Nagy Ferenc miniszterelnökhöz azzal az indoklással, hogy brazíliai rendtársait szeretné vizitálni és egy pesti intézet fenntartásához adományokat gyűjteni.⁷ Az engedély megszerzése során föl kellett keresnie Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettest is. Szennay szerint Rákosi már ekkor kijelentette a főapátnak, hogy „még egy évig meglesznek az egyházzal, utána azonban ők jönnek”.⁸

Az útlevel megszerzése után, 1947. március 5-én Kelemen Krizosztom Sárközy Pál bakonybéli apátot, korábbi főmonostori perjelt bízta meg a rendi ügyek vitelével az irat szerint „hat-nyolc hónaposra tervezett távolléte kényszerű idejére”,⁹ amelyhez a Szentszék és a magyar hercegprímás engedélyét kérte.¹⁰ A választás feltehetően korábbi vezetői tapasztalata, higgadt, gyakorlatias és apolitikus személyisége miatt esett Sárközyre, és egyben jelezte a rendi vezetés óvatos stratégiáját is a jövő érdekében.

A konventgyűlési jegyzőkönyv 1947. március 15-i bejegyzése szerint Kelemen Krizosztom többhónapos távolmaradásához a Szerzetesek Szent Kongregációja 167/47 számú iratával adott engedélyt, és egyben tudomásul vette, hogy a főapát a bakonybéli apátra bízta a rendi ügyek vitelét.¹¹ A szentszéki megerősítést követően Kelemen Krizosztom szinte azonnal útra kelt. 1947. március 18-án indult el Budapestről, április 17-én pedig Párizsból repülőgépen Brazíliába utazott.¹² A főapát távozását követően, 1947. július 26-án a szerzetesi kongregációtól egy újabb dokumentum érkezett a márciusi engedély mellé, amely egy évre meghosszabbította Sárközy Pál megbízatását és a főapát távollétét.¹³

Szennay értesülései szerint azonban 1947 szeptemberében újabb változás történt a rend vezetésében, és Kelemen Krizosztom miután Brazíliából a római apátkongresszusra utazott benyújtotta lemondását a Szentszéknek.¹⁴ Ennek egyelőre nem találni nyomát, azonban amikor a későbbiekben a főapát jogi helyzetével kapcsolatosan problémák merültek fel, minden alkalommal megerősítést nyert Kelemen Krizosztom főapáti joghatósága, annak ellenére, hogy az itthoni rendtársakkal nem tartotta a kapcsolatot.¹⁵ Sárközy tisztségét is ennek megfelelően határozták meg. A latin nyelvű iratokban egyöntetűen substitutus, helyettes címmel jelölték, a magyar

7 *Várszegi Asztrik OSB*: Kelemen Krizosztom (1929–1950). Pannonhalmi Főapátok 1. Budapest, 1990. 269–270.

8 *Elmer István*: Ötvenöt éve hunyt el Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát. *Új Ember*, 2005. október 16.

9 Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára, Főapáti Levéltár (=PBFL FL). 341/1947.

10 Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár (=PFK), BK 632/III. 1. *Elmer I.*: i. m.

11 PBFL FL Főapáti Irrattár (=FI), Konvetgyűlési jegyzőkönyv (=KGYJ) 1947. 298.

12 *Somorjai Á.*: i. m. 107.; PBFL FL FI, Perjelnapló (=PN). 1947. március 18., április 17.

13 PBFL FL FI, PN. 1947. július 26.

14 *Somorjai Á.*: i. m. 108.; Fidelis von Stotzingen primás apát 1947. január 9-i halála után, 1947. szeptember 16-án Bernhard Kaelint választották primás apátnak. *Pius Engelbert OSB*: A római Szent Anzelm Bencés Kollégium. Az első száz év rövid története (1888–1988), Rendtörténeti füzetek 8. Pannonhalmi, 2004. 151.

15 *Várszegi A.*: Kelemen Krizosztom i. m. 271.; PBFL FL FI, KGYJ 1947. 298., 366., 372.; PBFL FL 194/50. XVIII. rendi krónika, 1950. április 10.

iratokban pedig több megnevezéssel is illették, és hol a pannonhalmi főapát helyettesének, hol kormányzó apátnak titulálták.

1947 tavaszától a magyarországi bencések vezetése így Sárközy Pál vállaira került, akinek működése során a történelmi kényszerhelyzetben egy virágzóban lévő rend megcsonkítását és fokozatos leépülését kellett végignéznie, ill. végrehajtania. Kormányzatának kezdetén rögtön a főapát távozása miatt kialakult belső konfliktusokkal találta szembe magát, amelyet higgadtságának köszönhetően sikerült áthidalnia és nyugodt viszonyokat teremtenie.¹⁶ A belpolitikában és az egyházpolitikában azonban egyre inkább egy küzdelmes időszak jelei mutatkoztak. A párizsi békeszerződést követően a szovjet csapatok kivonásának elmaradása, a fakultatív hitoktatás bevezetésére tett kísérlet, a koncepciós perek sorozata és a Kisgazda Párt felszámolására irányuló akciók, majd pedig Nagy Ferenc miniszterelnök eltávolítása mind a belpolitika végzetes fordulatát jelezte, és év végére a magyarországi egyházak, különös tekintettel a legnagyobb társadalmi beágyazottsággal rendelkező katolikus egyház is a hatalom látóterébe került. A parlamenti választások után a győztes kommunista párt nekilátva hatalma megszilárdításához a megmaradt politikai ellenfelek ellehetetlenítése után a magyarországi egyházakat vette célba, és Rákosi Mátyás 1948. január 10-én meghirdetette pártja új egyházpolitikáját, amelynek célja az egyházak ellenzéki magatartásának megtörése, valamint tevékenységüknek állami felügyelet alá vonása, és fokozatos felszámolása volt.¹⁷

A belpolitikai fordulattal párhuzamosan az egész országban folyamatosan zajlottak a Boldogasszony évének rendezvényei, amelyek egyrészt markáns jelzések voltak a politikai vezetés felé, másrészt a lelki megerősítés és felkészülés eszközei voltak az egyház előtt álló megpróbáltatásokra és a tanúságtételre.¹⁸ A felkészülés érdekében Mindszenty József bíboros 1947 decemberében közös értekezlet összehívását javasolta a férfiszerzetes-rendek főnökeinek.¹⁹ Az 1948. február 6-án a pesti piaristáknál tartott alakuló ülésen csaknem az összes férfi szerzetesrend képviseltette magát, ahol Endrédi Vendel javaslatára Sárközy Pált a legősibb szerzetesrend elöljáróját, és a magyar püspöki konferencia tagját választották az elnöki tisztségére, aki így az összes magyar férfi szerzetes képviselője lett.²⁰ A főapát-helyettes állandó résztvevője volt a püspöki kar egyre gyakrabban ülésező tanácskozásainak is, amelyek egyik fő témája a kormányzattal való megegyezés kérdése volt. Az állam és az egyház között az év elején megkezdett informális találkozók azonban az egyházi iskolák államosításának egyoldalú bejelentése miatt végül holtpontra jutottak. Az 1948. június 16-án elfogadott törvény értelmében szeptembertől a bencés rend nyolc gimnáziumában és tizenkilenc általános iskolájában kellett beszüntetni az egyházi

16 *Várszegi A.*: A tanító rend i. m. 343.; *Várszegi A.*: Ötven éve hunyt el i. m. 3.

17 *Balogh M.*: i. m.; *Kahler F.*: i. m.

18 *Mészáros István*: Boldogasszony Éve 1947/48. Mindszenty bíboros evangelizációs programja. Budapest, 1994.

19 Magyar Piarista Rend Központi Levéltára. Magyar Tartományfőnökség Levéltára (=MPRKL-MTL) 64/1948.

20 MPRKL – MTL 64/1948.; PBFL FL, 300/1948. Az irat azonban hiányzik, és csak az iktatókönyvben szerepel.

oktatást, és az intézményeket teljes felszerelésükkel együtt átadni az állami hatóságoknak.²¹ 1948. július elején ezért a tanító rendek főnökei, köztük Sárközy Pál megpróbáltak kiutat találni az egyház számára tragikus helyzetből. Néhányan, akik tehették Rómából rendi előjáróiktól engedélyt kértek, hogy a szerzetesi iskolák kivételezése és a szerzetestanárok további működése érdekében tárgyalhassanak a kormány képviselőivel. A kezdeményezés a kezdeti lépések után azonban zátonyra futott, mert a püspöki kar nem támogatta a tárgyalásokat, a megvalósult találkozótól pedig elhatárolta magát.²² A nyár fő feladata így a szerzetestanárok elhelyezése lett, amelyet a megyéspüspökök segítségével sikerült hamar és zökkenőmentesen megoldani.

Az iskolák államosítása után azonban nem értek véget az egyház elleni támadások. 1948. december 26-án az állami hatóságok letartóztatták Mindszenty József hercegprímást, a katolikus egyház bíborosát, majd koncepciós kirakatper keretében elítélték és börtönbe zárták. 1949-ben bevezették a fakultatív hitoktatást, és egymást érték a szerzetesek elleni támadások és zaklatások. Sárközy Pál ezekről az estekről, valamint a szerzetesek életkörülményeiről folyamatosan tájékoztatta a püspöki kart, és rendfőnöktársaival együtt több alkalommal memorandumban tiltakozott az állami vezetőknél a hatóságok eljárásai ellen.²³ A legnagyobb megpróbáltatással azonban 1950 tavaszán, és nyarán kellett szembenézniük a rendeknek, így a bencéseknek is. Az ÁVH emberei 1950. június 18-án Kalocsára internálták a pápai bencés rendház szerzeteseit, majd közel egy hónap múlva, július 11-én, mikor már javában zajlottak az állam és egyház közötti tárgyalások a kőszegi és a soproni bencéseket telepítették ki Szolnokra. Az internálások utolsó hulláma 1950. július 31-e éjjelén történt, amikor a győri és az esztergomi rendház szerzeteseit Tihanyba hurcolták.²⁴

A szerzetesek deportálásával a kommunista kormányzat végül tárgyalóasztalhoz kényszerítette a pápa iránymutatása alapján a megegyezéstől elzárkózó egyházi vezetést. Sárközy Pál, mint a szerzetesek képviselője állandó résztvevője volt az 1950. június 28-án kezdődő tárgyalásoknak, és többek között az ő vezetésével és írányításával készültek el azok a szerzetesekkel és szerzetesnőkkel kapcsolatos kimutatások és memorandumok, amelyeket a püspöki kar nevében a kormány képviselőinek átnyújtottak. A tárgyalási folyamat mindezek ellenére a kormány diktátumainak kényszerű tudomásul vételét jelentette, és a püspöki tárgyaló bizottságnak jóformán semmi mozgástere sem maradt. A Szentszék mellőzésével kényszer alatt létrejött megállapodást 1950. augusztus 31-én írták alá a magyar kormány és a püspöki kar képviselői, amely állami ellenőrzés alá vonta az egyházat, és a zsarolás eszközévé vált. A megegyezés értelmében az állam nyolc gimnáziumot adott vissza az egyháznak, amelyek fenntartására három férfi és egy női szerzetesrend működését

21 *Várszegi A.*: A bencés iskolák államosítása i. m. 214.

22 MOL XIX-J-1-v-3-b tétel, Ortutay Gyula titkársági iratai. 3-4. Az iskolaállamosítási harc; MPRKL Albert István hagyatéka, Czapi Gyula füzetek, Ad nexum No. 3.; *Gergely Jenő*: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Budapest, 1985. 71.

23 *Salacz Gábor*: A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948–1964). München, 1988. 57–63.

24 PBFL FL FI, PN 1950. július 14., augusztus 3.; PBFL FL FI, KGYJ 385.

engedélyezte, szűkre szabott rendi létszámmal.²⁵ A meghagyott rendek között szerepelt a bencés rend is, amelynek létszámát 72 főben határozták meg, és a pannonhalmi valamint a győri gimnáziumban engedélyezték számukra a működést. A kormány döntésének háttérében több tényező is szerepet játszhatott. A bencés rend nyolc gimnáziumával az ország második legnagyobb tanító rendjének számított. Nem hagyhatták figyelmen kívül azonban Sárközy Pál személyét sem, aki a püspöki kar tagja volt, majd pedig a kormány tárgyalópartnere. Rákosi feltehetően nem felejtette el Sárközy Pálnak az egyházi iskolák államosítása után tanúsított tárgyalási szándékát sem. Békés Gellért prokurátor Kelemen Krizosztomnak írt levele szerint azonban Rákos Mátyás kijelentette, „hogya a bencés rendet pillanatnyilag az mentette meg a feloszlástól, hogy Kelemen Krizosztom külföldön van”.²⁶

A megállapodás végrehajtásának keretében szeptember 16-án megvonták a szerzetesrendek működési engedélyét. Az ősz folyamán megkezdődött a bezárt bencés rendházak kiürítése, és a rendi épületeket fokozatosan átadták az állami hatóságoknak. Az apátok egy része Pannonhalmára költözött. Jándi Bernardin celldömölki apát szeptember 20-án, Szekeres Bónis zalavári apát október 14-én érkezett meg a főmonostorba.²⁷ A rendházak bezárásával párhuzamosan Sárközy Pálnak el kellett végeznie a legfájdalmasabb feladatot is, a megcsonkított rendi keret összeállítását, és lehetőségeihez mérten gondoskodnia kellett a kereten kívüli rendtársak elhelyezéséről is. 1950-ben a Magyar Bencés Kongregációnak 248 felszentelt tagja volt, a növendékek száma pedig 63. Az állami rendelkezés értelmében a kormányzó apátnak a rend tagjainak háromnegyedét kellett elbocsátania.²⁸

Az 1950-es megállapodás nem hozott nyugodtabb viszonyokat az egyházpolitikába. A felmerült problémákat az állam vezetői azonnal a megállapodás megsértésének titulálták. A terror fokozódásával a kommunista párt még erősebb kontroll alá akarta vonni az egyházat, és el akarta távolítani az egyházkormányzatból a számára nem megfelelő püspököket. A párt egyházpolitikájának új céljait Révai József fogalmazta meg, amely többek között tartalmazta a kalocsai érsek elleni koncepció per tervét is. 1951. május 18-án éjszaka összeesküvés vádjával el is hurcolták Grösz József kalocsai érseket, a püspöki kar elnökét, majd június 28-án koncepció per keretében 15 év börtönbüntetésre ítélték.²⁹ Az érsek elhurcolásának napján az egyház adminisztratív kontrolljának biztosítására felállították az Állami Egyházügyi Hivatalt, és a nyár folyamán a püspöki aulákban megjelentek az ún. „bajszos” püspökök.³⁰

25 *Gergely J.*: i. m. 97–113.; *Gergely Jenő*: az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Budapest, 1990.

26 PFK BK 632/I Amerikai levelezés, idézi *Várszegi A.*: Kelemen Krizosztom i. m. 273.

27 PBFL FL FI, PN 1950. szeptember 20., október 14.

28 *Várszegi A.*: A tanító rend i. m. 342.

29 *Szabó Csaba*: A Grösz per előkészítése. Budapest, 2001. 15–41.; *Balogh Margit–Szabó Csaba*: A Grösz-per. Budapest, 2002.

30 *Köbel Szilvia*: „Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak. Budapest, 2005. 62.

FŐAPÁTI KINEVEZÉSE

A bencés rendet a súlyos megpróbáltatások után újabb veszteség érte. 1950. november 7-én, a Pennsylvania állambeli Pittsburghben meghalt Kelemen Krizosztom főapát, amellyel megüresedett a pannonhalmi főapáti szék. A halálesetről a magyarországi rendtársak november 8-án Békés Gellért leveléből értesültek. Sárközy Pál ezt követően a november 12-ére konventgyűlést hívott össze, ahol bejelentette, hogy a Szentszék újabb intézkedéséig a szerzetesi kongregáció június 3-i 54/50 számú rendelkezése érvényes, amely szerint a főapát halála esetén az érvényben lévő gyakorlat folytatódik, és a legfőbb hatalom nem háramlik át a főapát helyettesére.³¹ November 14-én ezért Sárközy Pál levelet írt a szerzetesi kongregáció prefektusának, Clemente Micara bíborosnak, amelyben jelentést tett a főapát haláláról, és intézkedést kért a főapáti szék betöltésével kapcsolatban.³² A levelet Békés Gellért prokurátor révén jutatta el a kongregációhoz, akit kísérőlevelében egyben arra kért, hogy tájékozódjon a kérdéssel kapcsolatban. A kormányzóapát azon a véleményen volt, hogy a leendő főapát és a rendtársak számára is a legmegnyugtatóbb megoldás az lenne, ha választást lehetne tartani, igaz a rend körülményei miatt csak per vota dispersa választást.³³ Az 1920-as statutumok szerint ugyanis a pannonhalmi főapátot a rend tagjainak kánoni választással kellett megválasztania.³⁴ A főapátot egy évszázadon át, 1802 és 1912 között a főkegyúri jogra hivatkozva a király nevezte ki, de a kinevezést mindig a rendtagok által első helyen jelölt személy nyerte el, így ha elvben nem is, de a gyakorlatban érvényesült a szabad választás. A Habsburg dinasztia távozása után 1920-ban Bárdos Remiget választották főapátnak, akit a Szentszék megerősített a kormány pedig elismert.³⁵ Az 1927-es intesa semplice a rendfőnökök kinevezésére nem tért ki, és a kormány 1935-ös próbálkozása is eredménytelen maradt a pannonhalmi főapát kinevezésével kapcsolatban.³⁶ Bárdos Remig utódját Kelemen Krizosztomot a rend belső válsága miatt, mint utóbb kiderült a titkos választás eredményeinek figyelembevételével a Szentszék nevezte ki.³⁷

Kelemen Krizosztom utódjának kinevezésekor is rendkívüli körülmények álltak fenn. A rendtagok jelentős részének távolléte, valamint a rendkívüli politikai helyzet miatt, amelyet az esztergomi káptalani helynök választása során júniusban tapasztalt állami agresszió is megerősített, a Szentszék számára a választás lebonyo-

31 PBFL FL FI, KGYJ 390.

32 PBFL FL 1000/1950.

33 PBFL FL 999/1950.

34 PBFL FL FI Statuta Congregationes Benedictinae 1920. Pannonhalma, 1921. 182–190. A magyar kongregáció alkotmányát eleinte az 1855-től érvényes, majd 1885-ben kibővített statutumok jelentették, amelyet 1920-ban az új egyházi törvénykönyvre épülő, Serédi Jusztinián segítségével szerkesztett és a Szentszék által jóváhagyott új statutum váltott fel, amely 1971-ig volt érvényben. PBFL FL FI, Statuta Congregationes Benedictinae. Pannonhalma, 1970. 10.

35 Statuta Congregationes Benedictinae. Pannonhalma 1970. 10.; *Várszegi A.*: Kelemen Krizosztom i. m. 253.

36 *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Budapest, 1966. 311.

37 *Somorjai Á.*: i. m. 21–23.

lítása lehetetlennek tűnt, és ezért a pápai kinevezés mellett döntöttek. XII. Piusz pápa 1951. január 8-án audiencián fogadta a szerzetesi kongregáció prefektusát, Clemente Micara bíborost, és úgy rendelkezett, hogy az elhunyt főapátot helyettese kövesse. A kinevezésről szóló dekrétumot Arcadio Maria Larraona a kongregáció titkára állította ki 1951. február 10-én, aki Micara római vikáriusi kinevezése után gyakorlatilag a kongregáció vezetője volt.³⁸ A titkár a dekrétumhoz egy kísérőlevelet is csatolt, amelyben a statútumok revíziójának szükségességét fogalmazta meg, amely mögött a primásapát szerint a centralizált szervezet elleni kritikát kellett keresni.³⁹

A Szerzetesek Szent Kongregációjának dekrétumát Faludi Marcellin irodaigazgató 1951. március 28-án hozta nyilvánosságra a konvetgyűlésen, amely XII. Piusz pápa intézkedése szerint Sárközy Pál bakonybéli apátot nevezte ki pannonhalmi főapáttá. A konvent nevében a betegen fekvő perjel helyett Janota Cirill alperjel köszöntötte a főapátot. Másnap az ünnepélyes Te Deum után Sárközy Pál a főmonostor tagjai és az alperjel előtt letette a kánonjog és a statútumok által előírt trienti hitvallást, és az antimodernista esküt, s ezzel megkezdte főapáti működését.⁴⁰

AZ 1951-ES RENDELET ÉS AZ ÁLLAMI HOZZÁJÁRULÁS

A főpapi kinevezések állami elismerésének ügye az ÁEH felállítása és a Grösz-per után került a kormány napirendjére. A kinevezésekkel kapcsolatban a háború végétől kezdve rendezetlen állapot uralkodott. A magyar kormány az 1927-es intesa semplice-re hivatkozva fenntartotta igényét a főpapi kinevezésekbe való beleszólás jogára, a Vatikán azonban nem vette figyelembe a jegyzéket, mivel a diplomáciai kapcsolatok megszűnése és a megváltozott politikai helyzet miatt nem tartotta érvényesnek és megújításához tárgyalásokat tartott szükségesnek.⁴¹ A Szentszék ezért sem 1945-ben az esztergomi, sem 1946-ban a győri püspöki szék betöltésénél nem vette figyelembe a kormány javaslatát, és XII. Piusz pápa a kormány előzetes értesítése nélkül nevezte ki Mindszenty Józsefet és Papp Kálmánt. A főpapi kinevezések ügye 1948-ban, az állam és az egyház között megkezdett tárgyalások idején kerültek ismét napirendre. A kormány képviselői ragaszkodtak a kinevezések állami kontrolljához, és hevesen tiltakoztak Rogács Ferenc szombathelyi kanonok pécsi segédpüspökké való kinevezése ellen, akiben Mindszenty jelöltjét látták.⁴² A püspöki kar azonban elzárkózott a kormány törekvései előtt, és a kérdés tárgyalását időszerűtlennek tartva az ügy halasztását kérte. A magyar katolikus egyházat ért sérelmek és Mindszenty bíboros letartóztatása után 1949. június 10-én XII. Piusz pápa Bánáss László halálát követően szinte azonnal nevezte ki Badalik Bertalan domonkos házfő-

38 PBFL FL FI, 248/1951.

39 Uo.

40 PBFL FL FI, KGYJ 393.; PBFL FL FI, PN 1951. március 28.

41 *Salacz Gábor: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon.* Budapest, 2002. 212.

42 MPRKL N 1165. Albert István hagyatéka, 4. Római megbeszélések c. dosszié. Pro memoria az 1948. szeptember 9-én lefolyt megbeszélésről.

nököt a veszprémi egyházmegye élére.⁴³ Fontos megjegyezni azonban, hogy míg az említett kinevezésekkel szemben a kormány tehetetlen volt, addig - ha módjában állt - mindent megtett a nyílt állami beavatkozás érdekében. Ezt példázta az esztergomi káptalani helynök megválasztásának esete is. Drahos János érseki helynök halálát követően a helynököt választó káptalani gyűlésre Gigler Károly kanonok letartóztatásával akartak nyomást gyakorolni, és helyette Beresztóczy Miklóst akarták helynökké választatni. A főkáptalan azonban ezzel szembeállva a nemrég boldoggá avatott Meszlényi Zoltán segédpüspököt választotta meg, akit hamarosan szintén letartóztattak és börtönbe vetettek. Beresztóczy ezt követő kényszerű megválasztását a Szentszék végül Hamvas Endre apostoli kormányzói kinevezésével írta felül.⁴⁴

A kinevezések kérdése az 1950-es megállapodás tárgyalásai során ismét felmerült, ahol a kormány újfent következetesen ragaszkodott az állami kontrollhoz, és többek között ezért sem fogadta el a kölcsönös be nem avatkozás elvét, habár az új alkotmány kimondta az állam és az egyház elválasztását. A kinevezésekről a megállapodás végül nem rendelkezett, és így a kialakult gyakorlatban ekkor sem történt változás. A Szentszék tovább folytatta a korábbi kinevezési gyakorlatot, és XII. Piusz a megállapodást követően sorozatban nevezett ki segédpüspököket a magyar egyházmegyék élére, amelyekre a korábban hivatkozási alapnak tekintett 1927-es jegyzék amúgy sem vonatkozott.⁴⁵ 1950. november 20-án Bárd Jánost kalocsai, Endrey Mihályt egri segédpüspökké, 1951. március 11-én Szabó Imrét esztergomi, Kisberk Imrét pedig utódlási joggal felruházott székesfehérvári segédpüspökké nevezte ki. Némileg ebbe a sorba illeszkedett Sárközy Pál főapáti kinevezése is.

Mindez arra indította a kormányt, hogy állami ellenőrzés alá vonja a kinevezéseket, és a számára régóta sérelmes gyakorlatot rendeleti úton egyoldalúan szabályozza. A rendelet megalkotása során készült tervekben és magában az indoklásban is a magyar király főkegyúri jogára hivatkoztak, amelyet az uralkodó államfői jogából fakadó állami jognak tekintettek, szemben a katolikus értelmezéssel, amely szerint a főkegyúri jog a mindenkor törvényes magyar királynak, mint katolikus uralkodónak a katolikus egyház pártfogása címén az egyháztól kapott személyes kiváltsága volt.⁴⁶ Az állam a főkegyúri jog minden tartalmi eleméhez ragaszkodott, amelyet a magyar egyházszervezet átalakítására irányuló későbbi állami intézkedések (pl. a pannonhalmi egyházmegye megszüntetése) is bizonyítottak. A tervezetekben emellett a magánkegyúri jogokra való igényt is megfogalmazták, a főkegyúri jog letéteményesének pedig az Elnöki Tanácsot nevezték meg, amely jogát az ÁEH-n

43 *Soós Viktor Attila*: Ötven éve mozdították el Badalik Bertalan veszprémi püspököt. In: *A Magyar Katolikus Egyház huszadik századi történetéből. Badalik Bertalan veszprémi püspök elhurcoltatásának 50. évfordulójára. Szerk. Trosits András. Veszprém, 2007. (Veszprémi Hittudományi Főiskola Konferenciasorozat 7.)* 28–29.

44 *Erdő Péter*: Meszlényi Zoltán káptalani megválasztásának egyházi jogi háttere. Adalékok a püspöki szék akadályoztatásának kánonjogi kezeléséhez. *Magyar Sion* 2(2008) 169–179.; *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 212.

45 *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 213.; *Csizmadia A.*: i. m. 310–11.

46 *Mezey Barna*: Főkegyúri jog. In: *Magyar Katolikus Lexikon III. Szerk. Diós István. Budapest, 1997.* 761

keresztül gyakorolhatja majd.⁴⁷ A kommunista terminológia által megalkotott hozzájárulási jogra azon az alapon is jogot formáltak, hogy a magyar állam jelentős anyagi segítséggel támogatja az egyházat. Ennek fejében az állam az Elnöki Tanácsban keresztül fenntartotta magának az előzetes vétőjogot, hogy az állam által anyagiilag támogatott egyházi állásokat politikailag kifogásolható személyek ne tölthessenek be, és a kinevezéseknél külföldi akarat – utalva itt a Szentszékre – ne érvényesülhessen.⁴⁸

A rendelet indoklásában hivatkoztak arra is, hogy a háború után a Vatikán „egyoldalúan és önhatalmúlag” szüntette meg a korábbi gyakorlatot, amely a magyar kormány előzetes tájékoztatását és megkeresését jelentette. A rendelet hatályát ezért az összes 1946. január elseje utáni kinevezésre kiterjesztették. A kérdéssel kapcsolatban azonban a kommunista vezetők nem vették figyelembe, hogy miután a Habsburgok detronizációját követően a Szentszék magához vonta a kinevezéseket, 1927-ben a kérdés rendezésekor az egyház és az állam kölcsönösen leszögezte a főkegyúri jog szüneteltetését, és az 1927-es *intesa semplice* sem jelentett többet, mint az egyház iránt barátságos államnak adott szentszéki engedményeket.⁴⁹

A 20. számú törvényerejű rendelet 1951. július 3-án jelent meg, amelyben a püspökök, a segédpüspökök és a rendi vezetők kinevezését is az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásához kötötték. A rendelettel a kormány így lényegesen nagyobb jogot követelt magának, mint amely az 1927-es jegyzékben szerepelt, hiszen az csak a megyéspüspökök kinevezésére vonatkozott. Komolyabb hatása azonban nem lett az intézkedésnek, mert néhány kivételtől eltekintve a kormány elismerte az összes szóban forgó kinevezést.⁵⁰

A rendelet megjelenését követően július 12-én Sárközy Pál levélben kérte Kossa Istvánt, az ÁEH elnökét, hogy főapáti kinevezése állami elismerésének érdekében tegyen lépéseket az Elnöki Tanácsnál. Levelében kifejezte azt a szándékát is, hogy a püspöki kar tagjaival együtt le fogja tenni az esküt az alkotmányra.⁵¹ Közben július 13-án Pannonhalmára is megérkezett az ÁEH tisztviselője, majd a püspöki kar a főpapi kinevezések elismerését kérve július 21-én letette az esküt az alkotmányra. A hozzájárulás elnyeréséhez el kellett küldenie a kinevező dekrétumot, amelyet Horváth János elnökhelyettes 1951. augusztus 4-én küldött vissza Pannonhalmára, és egyben értesítette, hogy az Elnöki Tanács hozzájárult főapáti kinevezéséhez.⁵² A főapát kinevezésébe az államnak nem volt beleszólása, és nem is akart feltehetően beleszólni ebbe a kérdésbe, hiszen Sárközivel tárgyaltak, másrészt 1947 óta a magyarországi bencés rend vezetője volt.

47 *Köbel Sz.*: i. m. 39.

48 *Köbel Sz.*: i. m. 40.

49 *Salacz G.*: A főkegyúri jog i. m. 213.

50 Uo. 213–214.

51 PBFL FL 570/1951.

52 PBFL FL 505/1951.

ÖSSZEGZÉS

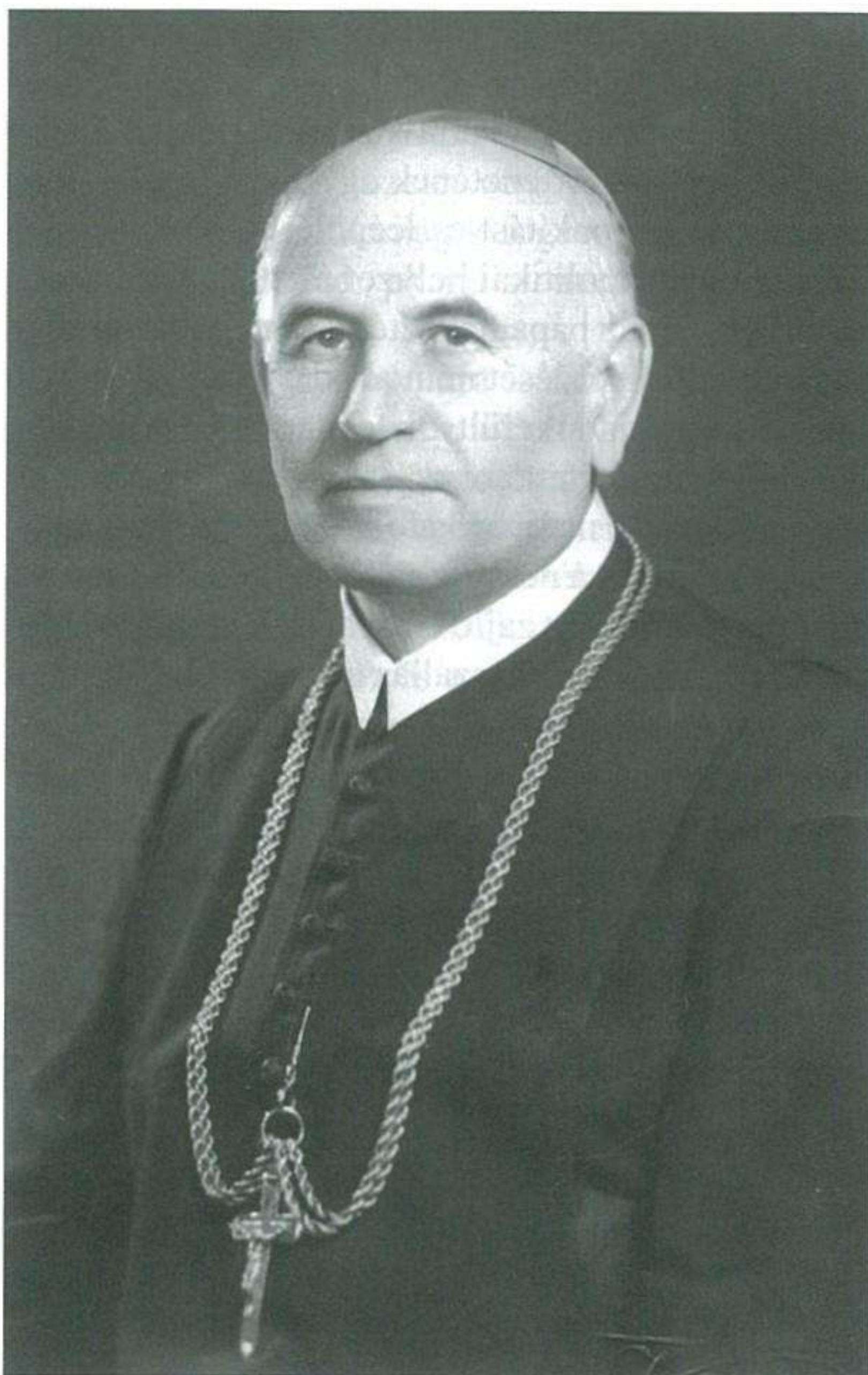
Sárközy Pál Kelemen Krizosztom főapát távozása után lett a magyarországi bencések kormányzó apátja, és a rend történetének egyik legtragikusabb időszakában végig kellett néznie rendje megcsonkítást és leépülését. Kelemen Krizosztom főapát halála után a rendkívüli egyházpolitikai helyzet miatt a statútumokban rögzített kánoni választás helyett XII. Piusz pápa nevezte ki pannonhalmi főapáttá, amelyet az állam 1951-ben elismert, és működését nem akadályozta. A szűkre szabott keretek között a nehézségek ellenére is sikerült biztosítani a továbbélés lehetőségét, és rendtársaival együtt mindent megtett annak érdekében, hogy jól képzett, felkészült fiatalokat neveljenek a jövő magyar katolikus társadalmának. Sárközy Pál főpásztori működése alatt sokat tett a magyar egyházért, különösen is a magyar szerzetesekért az állam és az egyház között zajló tárgyalások idején, és hűségesen képviselte a keresztény értékeket a szovjet megszállás alatt élő magyar társadalomban.

BALÁZS RÉTFALVI

THE APPOINTMENT OF ARCHABBOT PÁL SÁRKÖZY

The present paper highlights Pál Sárközy's, a Benedictine monk's appointment as the Archabbot of Pannonhalma in 1951 from the history of his activity as a prelate in a period heavy with changes. After outlining Sárközy's course of life and the Order's history following 1945, the present subject matter is discussed on the basis of the documents kept in the archives of the Archabbey. The results can lead to a better understanding of a problematic issue concerning the relationship of the state and Church: the appointment of prelates.

Pál Sárközy became the ruling abbot of the Benedictines in Hungary after Archabbot Krizosztom Kelemen left the country. He had to witness his Order's dismemberment and destruction in one of the most tragic period of the Order's history. After the death of Archabbot Krizosztom Kelemen, due to the extraordinary situation of church politics, instead of the canonical election prescribed in the statutes, he was appointed as the Archabbot of Pannonhalma by Pope Pius XII. The state recognized him in 1951 and did not hinder him in his activity. In spite of the difficulties within a narrow compass he succeeded in securing the possibility of survival and together with his fellow-monks he did his best for the sake of to educate well-trained and properly prepared young people for the future Catholic society in Hungary. During his service as a prelate, Pál Sárközy worked a lot for the Church in Hungary especially for the religious in Hungary during the negotiations between the state and the Church and he faithfully represented the Christian values in the Hungarian society during the Soviet occupation.

1. kép. Sárközy Pál pannonhalmi főapát

